

Reactie op Smaling, De Boer en Van Andel

Reinoud Bosch*

Reactie op Smaling

In zijn redactioneel onderkent Smaling het belang van kennis van wetenschapsfilosofie voor kwalitatieve onderzoekers. Daar kan ik mij goed in vinden. Maar volgens Smaling beweeg ik mij dicht in de buurt van de volgende stellingname:

1. Wetenschapsfilosofische kennis is onmisbaar om methodologische keuzes te verantwoorden.
2. Wetenschapsfilosofie geeft richtlijnen voor kwaliteitsnormen, onderzoeksontwerpen en methoden. Deze moeten eigenlijk concretisering van wetenschapsfilosofische inzichten zijn.
3. Wetenschapsfilosofie legt ondubbelzinnig verborgen vooronderstellingen bloot. Deze vooronderstellingen gaan over de vragen wat het bestaan van iets of iemand eigenlijk inhoudt en of we dat bestaan eigenlijk wel kunnen kennen.

Ik kan mij maar zeer ten dele in deze stellingname vinden:

Ad 1. Ik stel nergens dat wetenschapsfilosofische kennis onmisbaar is om methodologische keuzes te verantwoorden. Het enige dat ik aanbied, is een aantal wetenschapsfilosofische argumenten; die argumenten *kunnen* gebruikt worden om methodologische keuzes te verantwoorden – door wie dat wil.

Ad 2. Ik denk inderdaad dat wetenschapsfilosofie richtlijnen kan geven voor kwaliteitsnormen; zelf noem ik openheid, eerlijkheid en verantwoordelijkheid (in de onderbouwing van plausibiliteit). Het idee van dergelijke wetenschapsfilosofische richtlijnen voor kwaliteitsnormen is triviaal. Ook denk ik dat wetenschapsfilosofie richtlijnen *kan* bieden voor onderzoeksmethoden. Zelf sta ik de systematische hermeneutische methode voor omdat die consistent is met de door mij uiteengezette wetenschapsfilosofische argumenten. Maar of andere onderzoekers mij daarin willen volgen, is uiteraard hun eigen keuze. Dat geldt ook voor verschillende onderzoeksontwerpen; ik heb niet de indruk dat ik mij daarover uitlaat. Als Smaling met ‘concretisering van wetenschapsfilosofische inzichten’ bedoelt ‘het in overeenstemming brengen van praktische onderzoeksstappen met wetenschapsfilosofische inzichten’, dan vind ik dat inderdaad een goed idee. Maar ook hier staat het onderzoekers vrij of ze iets met mijn ideeën willen doen.

Ad 3. Wetenschapsfilosofie kan verborgen vooronderstellingen blootleggen, maar ik stel nergens dat dat ondubbelzinnig zo is. Wel bied ik bepaalde ontologische en epistemologische antwoorden. Dat Smaling er andere ideeën op na houdt, werd al

* Dr. ing. Reinoud Bosch is redactiesecretaris van KWALON en senior onderzoeker aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. E-mail: rbo@iisg.nl.

duidelijk in zijn reactie op mijn essay over het belang van wetenschapsfilosofie in KWALON 49 (2012). Het heeft naar mijn mening niet veel zin die discussie hier nog eens over te doen.

Smaling poneert verder de volgende stelling:

‘Een filosofisch inzicht (...) kan op diverse manieren worden geconcretiseerd. Welke concretisering je kiest, hangt immers ook van andere factoren af die in een bepaalde onderzoekssituatie spelen, waaronder de probleemstelling, de fysieke en sociale omstandigheden, de wensen en meningen van belanghebbenden, de kundigheid van onderzoekers en de maatschappelijke en praktische relevantie.’

Maar op welke filosofische gronden kunnen filosofische inzichten op diverse manieren worden geconcretiseerd? Geldt dat voor alle filosofische inzichten en zijn daar grenzen aan? Natuurlijk ben ik het met Smaling eens dat de keuze van een praktische methode van onderzoek afhangt van factoren die in een bepaalde onderzoekssituatie spelen. Een schriftelijke vragenlijst is niet erg zinvol als je onderzoek doet naar maffiapraktijken. Daar gaan mijn publicaties niet over.

‘Omgekeerd’ beargumenteert Smaling dat een bepaalde methode of kwaliteitsnorm nog niet ondubbelzinnig naar één bepaalde wetenschapstheoretische opvatting verwijst. Volgens Smaling past een methode of kwaliteitsnorm bij meerdere wetenschapsfilosofieën. Maar een ‘wetenschapstheoretische opvatting’ lijkt me iets anders dan een wetenschapsfilosofisch argument – en dat is waar ik me mee bezighoud. Als Smaling met ‘een’ wetenschapsfilosofie een wetenschapsfilosofische traditie bedoelt, ben ik het in zoverre met hem eens dat een bepaalde methode of een bepaalde kwaliteitsnorm door verschillende wetenschapsfilosofische tradities kan worden voorgestaan. De vraag is dan wel op welke wetenschapsfilosofische argumenten dat berust. En daar houd ik me mee bezig.

Smaling merkt terecht op dat een wetenschapper wil weten hoe, maar ook waarom. Als je wilt weten hoe en waarom, dan ben je op zoek naar antwoorden. In mijn boek bied ik een aantal antwoorden waar anderen liever om de hete brij heen draaien. Neem het door Smaling aangehaalde boek van Howell (2013). De lust om dit boek te lezen verging mij toen ik het voorwoord en de inleiding las en de rest van het boek doorbladerde. Zo stelt Howell:

‘This study takes phenomenology and positivism to incorporate extensions of the rationalist/empiricist debate.’ (p. ix)

In mijn boek bied ik nou juist antwoorden op vragen waardoor een *rationalist/empiricist debate* irrelevant wordt. Op pagina 1 stelt Howell verder:

‘If one considers that knowledge or reality exists external to individuals then the researcher is required to undertake data collection procedures in an empirical and distanced manner.’

Maar er bestaat in het geheel geen directe relatie tussen assumpties over realiteit en de manier waarop de onderzoeker onderzoek doet. Je kunt van een externe realiteit uitgaan en toch interpretatief onderzoek doen. Weber deed dat bijvoorbeeld (en hij was bepaald niet de enige).

Verder schrijft Howell in zijn inleiding over ‘levels of subjectivity and objectivity’ (p. 1-2) en ‘the relationship between the observer and observed (epistemology)’ (p. 2); ook schrijft hij dat ‘[t]ruth is a difficult concept to pin down and may be interpreted as reflections of reality based on evidence which is determined by an understanding of reality’ (p. 2).

Kunt u het nog volgen?

Hij maakt een onderscheid tussen ‘clear objective external realities that can be understood perfectly by human beings and solipsistic comprehensions of the world which consider phenomenon [*sic*] to be determined by the subjective mind’ (p. 2). Bij een focus op het holistische *zijn* – zoals in mijn boek – verdwijnt deze kunstmatige tegenstelling volledig. Maar zij vormt wel de grondslag voor Howells boek.

Vanaf pagina 3 tot en met 14 verzandt Howell in een verwrongen idiosyncratische interpretatie van ideeën van Kant en Schopenhauer – waarbij hij opmerkelijk genoeg het woord ‘categorie’ niet gebruikt. Howell baseert zich hierbij volledig op vertalingen, en naar mijn mening is het buitengewoon moeilijk Duitse filosofie goed te begrijpen als je geen Duits kunt lezen. Opmerkelijk is verder dat Howell consistent verwijst naar Schopenhaur (in plaats van Schopenhauer), Adredt (in plaats van Ahrendt) en Dilthy (in plaats van Dilthey) – tot aan de index toe. Dit zijn geen kleine typefoutjes, maar meer het soort grove fouten dat je maakt als je je nog niet zo lang in iets hebt verdiept. Iedereen heeft recht op zijn of haar voorkeuren, maar het boek van Howell is *not my cup of tea*.

Reactie op De Boer

Howel De Boer mijn boek informatief vindt, ziet zij toch een drietal tekortkomingen. Hierbij slaat ze de plank mis bij haar kritiek op het ‘zijn’ als uitgangspunt, ben ik het ten dele eens met haar kritiek op mijn opsomming van kwalitatieve onderzoeksbenaderingen, en ontbreekt inderdaad een praktisch voorbeeld van een toepassing van mijn methode – zoals ik in mijn essay al aangeef.

Ten eerste beargumenteert De Boer dat het ‘zijn’ als uitgangspunt nemen zou leiden tot het missen van een interactief, (inter)subjectief en situationeel element. Maar het ‘zijn’ als uitgangspunt omvat *alles* en dus ook interactieve, (inter)subjectieve en situationele elementen. Daarbij verwijs ik hier en daar naar Heidegger, maar wie mijn boek goed leest, ontdekt al snel dat ik het niet vaak met hem eens ben (de oude Griek Parmenides komt dichterbij in de buurt – naar hem verwijs ik ook, net als naar bijvoorbeeld Augustinus, Husserl, Jaspers, Voegelin en (indirect) het boeddhisme). Kennelijk zijn mijn argumenten over transcendentie en het ‘zijn’ niet goed bij De Boer overgekomen. Dat is iets wat ik wel vaker meemaak en waarom ik in eerste instantie ook twijfelde om deze passages in mijn boek op te

nemen. Mijn uitgever overtuigde mij ervan dat ik dat wel moest doen, want ze zijn nu eenmaal essentieel voor een adequate discussie van waarheid. Maar ik wist toen al dat niet iedereen zich voor een begrip als 'transcendentie' open wil of kan stellen. Het is mijn ervaring dat meer of betere uitleg hierbij niet helpt; de lezer moet zich er echt voor open (willen) stellen. Verder deel ik De Boers structuralistische opvattingen niet; de benadering die ik voorsta, is opener en holistischer. Dat open en holistische uitgangspunt is de kern van het boek en het speelt dan ook in het hele boek een rol, in tegenstelling tot wat De Boer betoogt. Maar dan moet je mijn concepten van transcendentie en het 'zijn' wel op waarde schatten en niet gelijkstellen aan interpretaties van het werk van Heidegger.

Volgens De Boer is mijn presentatie van benaderingen van kwalitatief onderzoek oppervlakkig. Dat is waar behalve bij mijn bespreking van de gefundeerde theorie. Voordat ik mijn bespreking van de diverse benaderingen begin, verwijs ik naar het boek van De Boer en Smaling (2011), waarin andere door mij besproken kwalitatieve onderzoeksbenaderingen uitgebreider worden besproken. Ik verwijs ook naar Creswell (2007), Denzin en Lincoln (1998) en Wertz, Charmaz, McMullen, Josselson, Anderson en McSpadden (2011). Het leek me niet nodig het werk van deze auteurs nog eens over te doen. Zoals ik aangeef, was ik van mening dat '[e]en grondige bespreking van al deze benaderingen en hun specifieke wetenschapsfilosofische achtergronden (...) buiten het bestek van dit boek [valt]' (Bosch, 2012: 60). Misschien heb ik me daarin vergist, maar zeker ben ik daar niet van. Dat er verbeteringen in mijn boek kunnen worden aangebracht, mocht ik daar in de toekomst een keer de kans voor krijgen, is duidelijk. Welke keuzes ik hierbij moet maken, staat mij nog niet helder voor de geest. *Grounded theory* krijgt inderdaad veel aandacht omdat die traditie naar mijn mening de meest systematisch uitgewerkte kwalitatieve onderzoeksmethode biedt en ik een groot voorstander ben van systematisch werken. Ook klopt De Boers inschatting dat ik in mijn hoofdstuk over kwalitatief onderzoek in de context van de wetenschapsfilosofie toewerk naar 'een gemene deler van al deze kwalitatieve onderzoekbenaderingen, die ligt in de toepassing van de principes van (constante) vergelijking en categorisatie, analytische inductie en theoretische sensitiviteit in de uitvoering van onderzoek'. De manier waarop die principes worden toegepast, verschilt inderdaad bij verschillende kwalitatieve methoden en daar had ik uitvoeriger bij stil kunnen staan. Ik deel De Boers mening dat bepaalde benaderingen meer aansluiten bij bepaalde tradities maar ten dele. Dat is ook een belangrijke kern van mijn boek, omdat dat gerelateerd is aan mijn uiteenzettingen over waarheid en het 'zijn' en de openheid en het holisme die daaraan gekoppeld zijn. Iemand die mijn boek grondig leest, kan erachter komen dat ik pragmatisme zie als een variant van het type hermeneutiek dat ik voorsta gericht op praktische problemen (Bosch, 2012: 47) en het kritisch realisme als een hermeneutische traditie met een beperkende ontologische realiteitsassumptie. Maar dat heb ik er in mijn boek niet al te dik bovenop gelegd.

Tot slot treft De Boer onduidelijkheden aan in de door mij voorgestane methode. Laat ik antwoord geven op de vragen van De Boer. Bij stap 3 gaat het inderdaad om de oordelen van de *onderzoeker(s)* over de relevantie, plausibiliteit en accuratesse van empirische gegevens en theoretische beweringen. Dat is in overeen-

stemming met mijn uiteenzettingen over transcendentie, het ‘zijn’, waarheid, plausibiliteit en weerstand en accommodatie (accuratesse). Bij stap 5 kan testen op allerlei manieren plaatsvinden, zowel kwalitatief als kwantitatief. Hierbij gebruik je dan empirische en theoretische beweringen, die kunnen helpen bij dat testen. Dat kunnen oude empirische en theoretische beweringen zijn of nieuwe. Het selectieproces is daarbij niet anders dan tijdens constante vergelijking.

De benadering die ik voorsta, wijkt af van gefundeerde theorie in haar openheid en holisme. Dat uit zich inderdaad onder meer in de mogelijkheid om kwantitatief onderzoek en theoretische beweringen in de analyse mee te nemen (en dat blijkt voor kwalitatieve onderzoekers nogal wat te zijn!). In zekere zin is de methode die ik voorsta historisch-vergelijkend, maar bij dat soort onderzoek ontbreekt dan weer vaak de systematiek of het holisme. Juist om die reden zijn mijn collega’s bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis erg geïnteresseerd in mijn methodologische ideeën. Wat ik onder theorie versta, had De Boer kunnen lezen in mijn hoofdstuk ‘Theorieontwikkeling’. Zoals ik in dat hoofdstuk aangeef, zijn empirische beweringen eigenlijk theorieën en dus vergelijk je theorieën met theorieën, waarbij de ene theorie gaat over wat je meent waar te nemen en een andere theorie bijvoorbeeld over verbanden die je interpreteert. Het probleem van het ontstaan van een hiërarchie zie ik niet. Waar het om gaat, is het begrijpen van een onderzoeksonderwerp en als een hiërarchie daarbij helpt, nou ja. Ik zie daarbij niet in waarom een toepassing van de methode die ik voorsta noodzakelijkerwijs tot een hiërarchie zou moeten leiden – eerder tot een netwerk (daarom ben ik ook een voorstander van Atlas.ti; zie Bosch & Mühlmeier-Mentzel, 2010).

De methode die ik voorsta, ontbeert inderdaad een concrete uitwerking – zoals ik in mijn essay al aangeef. Een vergelijking van die methode met ‘bestaande onderzoeksdesigns’ – dat zijn er nogal wat – valt mijns inziens buiten het bestek van mijn boek.

Reactie op Van Anandel

Van Anandel schreef een mooie recensie; in zijn dupliek voegt hij hier nog meer moois aan toe. Laat ik eerst eens zelf proberen een antwoord te geven op de vraag wat het onbegrip dat ik tegenkom inhoudt. In de eerste plaats gaat dat om het ‘zijn’ als uitgangspunt en de relatie daarvan met waarheid, betekenis, plausibiliteit en methodologie. Als je je niet openstelt voor het onbevattelijke stel je je ook niet voldoende open voor je eigen beperkingen. Om dan toch Heidegger ([1929] 1986: 22) te citeren: ‘Warum ist überhaupt Seiendes und nicht vielmehr Nichts?’ Weber (1904: 46) kan ook: ‘Nun bietet uns das Leben, sobald wir uns auf die Art, in der es uns unmittelbar entgegentritt, zu besinnen suchen, eine schlechthin unendliche Mannigfaltigkeit von nach- und nebeneinander auftauchenden und vergehenden Vorgängen, “in” uns und “außer” uns.’ Die onbevattelijkheid roept om bescheidenheid:

- Wat kunnen we eigenlijk zeker weten? (het bestaan van het ‘zijn’, weerstanden daarin en het ontbreken daarvan)
- Hoe zien en duiden we eigenlijk iets? (betekenis)

- Hoe zeker kunnen we iets weten? (plausibiliteit)
- Welke methode past bij bescheidenheid, terwijl je toch tot resultaten wilt komen? (systematische hermeneutiek gestoeld op betekenisgeving en plausibiliteit)

Zoals mijn bespreking van de recente notitie van de KNAW aangeeft, is objectiviteit nog steeds een dogma voor de wetenschap. Meestal veronderstelt de definitie van objectiviteit een ware, externe realiteit. Daar ‘moet’ dan vervolgens ‘wetenschappelijk’ mee worden omgegaan – in Engelstalige literatuur is het kernwoord hier vaak *rigorous*. Lees: postpositivistisch. Daar komt het grootste deel van het onbegrip waar ik mee te maken heb vandaan.

Van Andels opmerkingen zijn in overeenstemming hiermee. Kwantitatieve onderzoekers weten vaak weinig tot niets van kwalitatief onderzoek, laat staan dat ze stil willen staan bij vragen over betekenis en interpretatie. Vragen over betekenisgeving en het onderbouwen van plausibiliteit zijn niet in overeenstemming met de beperkende postpositivistische mentaliteit die de kern vormt van het onbegrip dat ik ben tegengekomen. De synthese van tradities en de integratie van methoden zijn ook een probleem, al heb ik die iets minder sterk ervaren. Vervelend is vooral dat echte integratie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek nog steeds voor veel wetenschappers een stap te ver lijkt. Zoals Van Andel terecht opmerkt, wil ik vooruit en daarmee tart ik blijkbaar gevestigde belangen. Ik vrees dat het in mijn aard ligt daarmee door te gaan ...

Literatuur

- Boer, F. de & Smaling, A. (red.) (2011). *Benaderingen in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Bosch, R. (2012). *Wetenschapsfilosofie voor kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Bosch, R. & Mühlmeier-Mentzel, A. (2010). Het methodologische belang van het ontwerp van het code-management systeem bij kwalitatieve data analyse software (KDAS), *KWALON* 45, 15(3), 54-60.
- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S. (Eds.) (1998). *Strategies of qualitative inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Heidegger, M. ([1929] 1986). *Was ist Metaphysik?* Frankfurt am Main: Klostermann.
- Howell, K.E. (2013). *An introduction to the philosophy of methodology*. Los Angeles: Sage.
- Weber, M. (1904). Die ‘Objektivität’ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 19: 22-87.
- Wertz, F.J., Charmaz, K., McMullen, L., Josselson, R., Anderson, R. & McSpadden, E. (2011). *Five ways of doing qualitative analysis: phenomenological psychology, grounded theory, discourse analysis, narrative research, and intuitive inquiry*. New York: The Guildford Press.